

ՉԱՎԻԿՅԱՆ ՊԵՏՐՈՍ
(ԵՊՀ)

ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱԳԱՀԸ ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ

Թուրքիայում 2007 թ.-ի ապրիլ-մայիս ամիսներին իրականացած նախագահական ընտրությունների քվերակության առաջին փուլը ընդդիմադիր Ժողովրդա-հանրապետական կուսակցության (ԺՀԿ) դիմումի համաձայն անվավեր ճանաչվեց ՄԴ-ի կողմից¹: Այս որոշմանը նախորդեցին հակակառավարական ցույցեր Անկարայում և Ստամբուլում² և հատկապես գլխավոր սպայակույտի մամուլ հաղորդագրությունը՝ քոդարկված սպառնալից ոճով³:

Սույն հողվածով վերլուծվում է հանրապետության նախագահի դերը թուրքական սահմանադրական համակարգում ըստ 1982թ. սահմանադրության⁴: Այս սահմանադրությունը ձևավորվել է զինվորական հեղաշրջման արդյունքում, զինվորականների ակտիվ մասնակցությամբ ինչպես նախորդ 1961թ. սահմանադրությունը: 1982թ. սահմանադրությունն ուժեղացնում է թուրքական քաղաքական համակարգ ներթափանցելու զինված ուժերի լծակները ի դեմս ԱԱԽ-ի⁵ (1982/հ.117-118), որը նիստի է հրավիրվում հանրապետության նախագահի գլխավորությամբ:

Թուրքիայի Հանրապետության (ԹՀ) նախագահը պետության ղեկավարն է: Ըստ երկրի սահմանադրության՝ նա խորհրդանշում է ԹՀ-ն ու թուրք ժողովրդի միասնականությունը⁶ և այդ պաշտոնը աշխարհիկ պետության խորհրդանիշն է⁷: Նախագահն ապահովում է սահմանադրության հիմնադրությունների առանց խախտումների իրագործումը և պետական մարմինների ներդաշնակ գործունեությունը:

Գործադիրի վարույթը իրականացվում է կառավարության և նախագահի կողմից, որի պատասխանատու թևը կառավարությունն է: Ընդգծենք, որ սահմանադրությունը գործադիրի վարույթը ուժեղացնելիս նախընտրել է ընդլայնել հատկապես հանրապետության նախագահի լիազորությունները⁸:

Ի շահ պետության՝ քաղաքացու ազատությունները սահմանափակող 1982թ. Սահմանադրությունը նախագահին լիազորություններ է տալիս՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության ոլորտներում, որոնք նախորդ սահմանադրության հետ համեմատելիս անհամեմատ շատ են: Այստեղ կարևորվում է նախագահի անկողնակալ դիրքը՝ որպես պետության գլխավորի, մեծանում է իշխանության ու ընդդիմության միջև ստեղծված հարցերում միջնորդելու լծակները, քաղաքական ճգնաժամերում կարգավորիչ դեր խաղալու հնարավորությունները⁹:

Ըստ 1982թ. սահմանադրության նախագահն ընտրվում է ԹԱՄԺ-ի կողմից՝ 7 տարի ժամկետով, 40 տարին լրացած պատգամավորներից մեկ անգամ ընտրվելու իրավունքով: Որպես թեկնածու կարող է առաջադրվել նաև պատգամավոր չհանդիսացող անձը՝ ԹԱՄԺ-ի անդամների 1/5-ի առաջարկությամբ: Ընտրվելու դեպքում դադարում է նախագահի կուսակցական կամ ԹԱՄԺ-ի անդամի կարգավիճակը (1982/հ.101):

Առաջին երկու փուլերում պահանջվում է ԹԱՄԺ -ի անդամների ընդհանուր թվի 2/3-ի ձայները (367 ձայն), երրորդ և չորրորդ փուլերում ամենաշատ քվե ստացած 2 թեկնածուները հաղթելու համար պետք է ապահովեն ձայների բացարձակ մեծամասնությունը (276 ձայն-1982/հ.102):

Նախագահական ընտրությունների բնականոն ավարտն ապահովելու համար 4 փուլ քվեարկելուց հետո նախագահ չընտրելու դեպքում ԹԱՄԺ-ը ցրվում է և նշանակվում է արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններ: Դա թույլ է տալիս խուսափել 1980 թ.-ի զինվորական հեղաշրջմանը նախորդած նախագահական ընտրությունների ամառային գործընթացի կրկնությունից, երբ խորհրդարանի երկու մեծ կուսակցությունների (ԺՀԿ և Արդարություն կուսակցություն) անհամաձայնության պատճառով հինգ ամիս ձգված քվեարկությունները հանգեցրին խորհրդարանի գործունեության անարդյունավետությանը, ներքին քաղաքական անկայունությանը:

Նախագահը «դե յուրե» վետոյի իրավունք չունենալով հանդերձ օրենքը ՍԴ-ում վիճարկելուց բացի ունի օրենքները հանրաքվեի դնելու իրավունք, որը օրենսդիր իշխանության ոլորտում 1982թ. Սահմանադրությամբ տրված նոր լիազորություն է: Հատկապես ՍԴ-ի նախկին նախագահ և հանրապետության ներկա նախագահ Սեզերը բազմիցս օգտվել է իր այդ իրավունքից: Սեզերը մինչ օրս մերժել է 66 օրենք և 751 պաշտոնի նշանակման որոշում, այն դեպքում, երբ Քենան Էվրենը մերժել էր՝ 27, Թուրգութ Օզալը՝ 17, Սյուլեյման Դեմիրելը 14 օրենքների հաստատումը¹⁰:

Գործադիր իշխանության ոլորտում նախագահն ունի իր նախագահությամբ կառավարության նիստ հրավիրելու, թուրքական զինված ուժերի օգտագործման հրաման արձակելու, Ազգային անվտանգության խորհրդում նիստ հրավիրելու և նախագահելու, իր նախագահությամբ հավաքված կառավարության նիստում արտակարգ իրավիճակ հայտարարելու և պարետային ժամ մտցնելու, պետական վերահսկողական խորհրդի նախագահին և անդամներին նշանակելու, իր ենթակայությամբ աշխատող սույն խորհրդին հետաքննություն անցկացնել պատվեր տալու, Բարձրագույն ուսումնական խորհրդի անդամներին և համալսարանի ու կոլեջներին նշանակելու լիազորություններ (1982/հ.104):

Դատական իշխանության բնագավառում նախագահն է նշանակում Սահմանադրական դատարանի բոլոր անդամներին, Դանըշթայի

(Danıştay-վարչական դատարան) անդամների թվի 1/4-ին, գլխավոր դատախազին և տեղակալին, զինվորական վճռաբեկ դատարանի անդամներին, Դատավորների և դատախազների բարձրագույն խորհրդի անդամներին (1982/հ.104):

Սրանցից բացի սահմանադրությամբ և հատուկ օրենքներով սահմանված լիազորությունների հիման վրա առաջարկված թեկնածուներից ընտրում և նշանակում է (1982/հ.104) Ռադիոյի և հեռուստատեսության բարձրագույն խորհրդի անդամներին, Աթաթյուրքի անվան մշակույթի, լեզվի և պատմության բարձրագույն խորհրդի անդամներին, Մշակույթի արժեքների և բնական ռեսուրսների պահպանման բարձրագույն խորհրդի անդամներին¹¹: Ուշադրության է արժանի նախագահի ՄԴ-ի՝ բոլոր անդամներին նշանակելու հանգամանքը վերջին զարգացումների համատեքստում: ԺՀԿ-ն դիմումից հետո 7:2-ի հարաբերությամբ ՄԴ-ի կողմից քվեարկության անվավեր ճանաչումը մեկնաբանվեց որպես իրենց նշանակած նախագահին տրված տուրք, իսկ ՄԴ-ը նման քննադատություններին արձագանքեց քրեական օրենսգրքի համապատասխան հոդվածով սպառնալով:

Հանրապետության նախագահի բոլոր որոշումները, բացի միանձնյա ընդունած որոշումներից¹² ստորագրվում են վարչապետի և համապատասխան նախարարի կողմից, որոնք էլ հանդիսանում են այդ որոշումների պատասխանատուները, այդ թվում և դրանց դատական կարգով բողոքարկումների դեպքերում: Հանրապետության նախագահի՝ պետական դավաճանության (haute trahison) քննարկում կարող է սկսվել Ազգային Ժողովի պատգամավորների ընդհանուր թվի 1/3-ի առաջարկով, իսկ որոշումն ընդունվել նվազագույնը ձայների 3/4-ով (1982/հ.105): Նախագահի կողմից երկրից բացակայելու, իր պաշտոնական պարտականությունների կատարման անհնարիմության դեպքում նրան փոխարինում է Ազգային Ժողովի նախագահը:

1982թ. սահմանադրությամբ նախագահին առընթեր ստեղծված երկու նոր մարմիններն են՝ նախագահական ընդհանուր քարտուղարությունը (ԸԶ) (Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği) (1982/հ.107) և պետական վերահսկողական խորհուրդը (ՊՎԽ) (Devlet Denetleme Kurulu) (1982/հ.108): ԸԶ-ն հիմնվել է 1983թ.-ին հատուկ օրենքով: Այն բաղկացած է քարտուղարական ապարատից, ընդհանուր քարտուղարությունց, նախագահական խորհրդից, անվտանգության և հետախուզական խորհուրդներից, նախագահի հատուկ ատյանից և պետական վերահսկողական խորհրդի տնօրինությունից:

ՊՎԽ և դատական մարմիններից իրավասու է կատարել ամեն տեսակի հետազոտություններ բոլոր պետական հաստատություններում, բացի զինված ուժերից, այն հաստատություններում, որոնց բաժնետիրական կապիտալի 51% է ավելին պատկանում է պետությանը, արհմիություններում, բարեգործական միություններում¹³, ինչը կարելի է շեղում

համարել խորհրդարանական ժողովրդավարության սկզբունքից, երբ գործադիրի ոչ պատասխանատու քեի, այսինքն՝ հանրապետության նախագահի հրահանգով որևէ նախարարությանը ենթակա կառույցում կարելի է հետազոտություն և հետաքննություն անցկացնել ու հետազոտության վերջնական զեկույցը ներկայացնել կառավարությանը այն նկատառումներով, որ դրանում նշված միջոցառումները 45 օրվա ընթացքում իրականացվեն¹⁴:

Թուրքական երրորդ հանրապետության նախագահներից առաջինը՝ Քենան Էվրենը, զինվորական էր, նրան հաջորդած նախագահներ Թուրգութ Օզալը ու Սյուլեյման Դեմիրելը և՛ մասնավոր հատվածում և՛ որպես պետաշտոնյա ունեին աշխատանքային փորձ, իսկ գործող նախագահ Ահմեդ Նեջդեթ Սեզերը ՄԴ-ի նախկին նախագահն է: Թուրքիայում մինչ օրս ընտրված հանրապետության տաս նախագահներից վեցը նախկին զինվորականներ էին:

Վերջին զարգացումների արդյունքում Թուրքիայում բարձրացել է¹⁵ ժողովրդի կողմից հանրապետության նախագահի ուղղակի ընտրության հավանականությունը: Նշենք, որ նախագահական համակարգին անցնելու պահանջին¹⁶, որն օրակարգ էր բերվել դեռևս նախագահներ Օզալի և Դեմիրելի օրոք, մինչ օրս դեմ են արտահայտվում թուրք քաղաքագետների և իրավագետների մեծամասնությունը՝ թուրքական պետության բարօրությանը, խորհրդարանական համակարգին վնասելու, բազմաէթնիկ հասարակությունը բևեռացնելու, անջատողական հակումներ քաջալերելու, անհատական վարչակարգի պատճառ դառնալու, դեմոկրատական վարչակարգին վնասելու պատճառաբանություններով¹⁷:

Այսպիսով, Թուրքիայում սույն զարգացումները կարող են հանգեցնել ինչպես սահմանադրական լուրջ փոփոխությունների, այնպես էլ 1980թ. սեպտեմբերի 12-ից հետո ԱԱԽ-ի ուղղակի միջամտությամբ ընդունված 1982թ. սահմանադրությունը նորով փոխարինելուն:

PETROS CHAVIKYAN
(YSU)

THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC IN THE TURKISH CONSTITUTIONAL SYSTEM

This article entitled deals with the presidential rights in the context of the last constitution adopted in 1982. The work shows the changes made in the presidential rights and the last constitution of 1982 which bestows too many rights that are beyond rational parliamentarianism.

After the 1980s, the discussion concerning the presidential system is a part of the Turkish political agenda. These discussions become more intense following the tenure of presidents Ozal and Demirel and also nowadays when Sezer's presidency comes to an end.

During the republican era, 10 presidents were chosen by the Parliament and 6 of them were former military servicemen, this demonstrates the direct connection of the politico-military system by means of president.

ՇԱՆՈՅԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Հատկապես վերջին օրերին Արդարություն և Ջարգացում կուսակցության մեծամասնություն կազմած խորհրդարանում արտգործնախարար Արդուլլահ Գյուլը նույն կուսակցության նախաձեռնությամբ առաջադրվեց նախագահի թեկնածու: Ապրիլի 27-ին իրականացված 1-ին փուլի քվեարկությանը մասնակցել են 361 հոգի, որոնցից 357-ը կողմ են քվեարկել Արդուլլահ Գյուլի թեկնածությանը, ընդդիմադիր կուսակցությունները չեն մասնակցել քվեարկությանը: Առաջին փալում նախագահ ընտրվելու համար պատգամավորների ընդհանուր քվի ձայների 2/3-ի (367/550) ապահովման նախապայմանը որոշ իրավագիտների կողմից մեկնաբանվեց որպես նվազագույն քվեարկողների թիվ և ԺՀԿ-ը հիմք ընդունելով այդ տեսակետը դիմեց ՄԴ-ն քվեարկությունը անվավեր ճանաչելու պահանջով: Erdem T., 'Seçilir de, ne olur?' *Radikal*, 12.04.2007; Erdem T., 'Kışk tartışmasında YÖK', *Radikal*, 9.04.2007; Murat Belge, '367', *Radikal*, 4.05.2007.
2. Ազգ, Եր 1.05.2007:
3. 'Genelkurmay Basın Açıklaması', 27 Nisan 2007 No: BA-08/07 www.tsk.mil.tr
4. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası K. 2709 K.t. 7.11.1982 Necmi Yüzbaşoğlu, *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*, İstanbul, Beta Yayınları, 2005, s.127-219.
5. Տես մանրամասն Լևոն Հովսեփյան, «Թուրքիայի ազգային անվտանգության խորհուրդն արդի բարեփոխումների համատեքստում» (խմբագիր՝ Ռ. Մաֆրաստյան), *Թուրքագիտական և Օսմանագիտական Հետազոտություններ IV*, ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտ, Եր., Ասողիկ, 2006, էջ 114-121:
6. Մաֆրաստյան Ռ., «Հայ-Թուրքական Սահմանի Նշանակությունը», *Ֆորում*, № 2., Եր., 07/08.2006. էջ 37:
7. Vincent Boland, 'Laiklik demokrasiyle çatışır oldu' *Financial Times*, 3.05.2007, www.radikal.com.tr/yazici.php?haberno=220251&tarikh=04/05/2007
8. Özbudun E., *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Yetkin yayımları, 2000, s. 61-62.
9. Օրինակ 1997թ.-ի փետրվարի 28-ին իսլամամետ վարչապետ Նեջմեթթին Էրբաքանի ղեկավարած Բարօրություն-Ճանապարհ (Refah-Yol) կուլիցիոն կառավարության դեմ բանակի նախաձեռնած միջոցառումները չավարտվեցին զինվորական ուղակի միջամտությամբ՝ ի շնորհիվ այդ շրջա-

նի նախագահ Սյուլեյման Դեմիրելի միջնորդության: Սակայն դեպքից մի քանի ամիս հետո կառավարությունը տվեց իր հրաժարականը: Serap Yazıcı. *Başkanlık ve Yarı-başkanlık Sistemleri*, İBÜY, İstanbul, 2002, s. 166-167.

10. Enis Tayman- Ebru Toktar, 'Sezer'in günahları ve sevapları', *TEMPO*, sayı:12-1007, 22 Mart 2007.
11. Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 2000, s. 515.
12. 1982թ. Սահմանադրության նախագծի հ.113-ով միանձնյա կատարվող բոլոր կետերը մեկ առ մեկ նշված էին, սակայն այդ շրջանի Ազգային Անվտանգության Խորհուրդը սույն կետը ոչ պիտանի համարելով՝ հանել է Սահմանադրության նախագծից Kemal Gözler, *op. cit.*, s.520.
13. Kemal Gözler, *op. cit.*, s.515.
14. Kemal Gözler, *op. cit.*, s.554-557.
15. 'Anayasa değişikliği paketi', *Sabah*, 4.05.2007 www.sabah.com.tr/2007/05/04
16. Yavuz K.H., *Türkiye'de Siyasal Sistem Arayışı ve Yürütmenin Güçlendirilmesi*, Ankara, Seçkin Yayınları, 2000, s. 478.
17. Kırçalı S.S., 02.09.1982 Danışma Meclisi Konuşması, *DMTD*, c.9, Ankara, TBMM Basımevi, 1982, s.377 Yavuz K.H., *op.cit.*, s. 478.